Przestrzeń, czas i ludzie

Studia antropogeograficzne dedykowane pamięci Profesora Piotra Eberhardta

Instytut Geografii i Przestrzennego Zagospodarowania im. Stanisława Leszczyckiego
Polska Akademia Nauk

PRACE GEOGRAFICZNE

Nr 284

Przestrzeń, czas i ludzie

Studia antropogeograficzne dedykowane pamięci Profesora Piotra Eberhardta

Space, Time and People

Anthropogeographical Studies Dedicated to the Memory of Professor Piotr Eberhardt

pod redakcją Mariusza Kowalskiego

Instytut Geografii i Przestrzennego Zagospodarowania
Polska Akademia Nauk

Komitet Redakcyjny:

Redaktor naczelny: Piotr Rosik

Sekretarz redakcji: Tomasz Paczuski

Członkowie: Maria Bednarek-Szczepańska
Magdalena Kuchcik
Małgorzata Kurowska
Tomasz Ryger
Marek Więckowski

Rada Redakcyjna: Andrzej Affek
Dariusz Brykała
Radosław Dobrowolski
Sylwia Dołżbłasz
Bolesław Domański
Mariusz Kistowski
Tomasz Komornicki
Daniel Michniak
Tadeusz Stryjakiewicz

Recenzja: Jan A. Wendt
Rafał Wiśniewski

Ilustracje wykorzystane na okładce:

Fragment mapy Józefa Wąsowicza „Narodowości Rzeczypospolitej Polskiej według spisu z 30 września 1921" z 1927 r.

Fragment mapy Włodzimierza Wakara „Polacy na Litwie" z opracowania „Rozwój terytoryalny narodowości polskiej. Cz. 3: Statystyka narodowościowa Kresów Wschodnich" z 1917 r.

Opracowanie redakcyjne: Ewa Jankowska

Opracowanie graficzne i skład: Tomasz Ryger

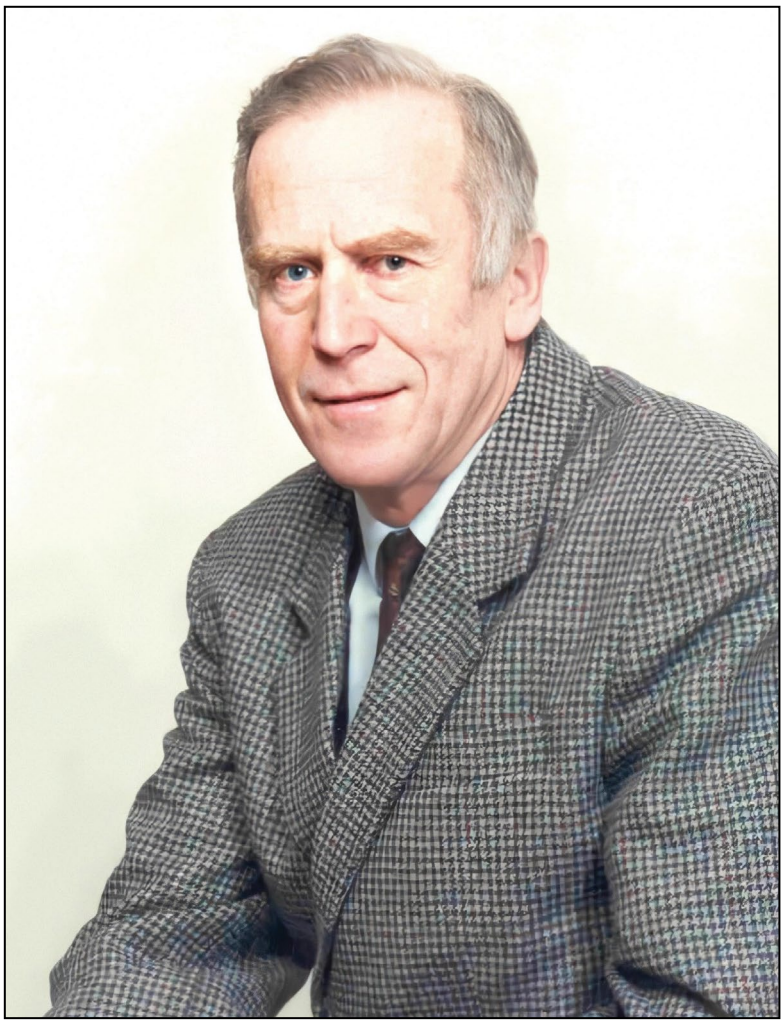
Adres Redakcji IGiPZ PAN
ul. Twarda 51/55, 00-818 Warszawa
e-mail: prace.geograficzne@twarda.pan.pl
www.igipz.pan.pl/prace-geograficzne.html

© Copyright by Instytut Geografii i Przestrzennego Zagospodarowania im. Stanisława Leszczyckiego, Polska Akademia Nauk, Warszawa 2026

PL ISSN 0373-6547
ISBN 978-83-973494-8-3 (oprawa miękka)
ISBN 978-83-973494-9-0 (pdf)
DOI: 10.7163/9788397349490

Druk i oprawa: Partner Poligrafia Andrzej Kardasz
ul. Hurtowa 21, 15-399 Białystok

Piotr Eberhardt
(1935-2020)

Pamięci Profesora Piotra Eberhardta
wskrzesiciela polskiej geografii politycznej

Spis treści

Przedmowa – *Mariusz Kowalski* 9

Część I. Współczesna Polska w badaniach antropogeograficznych 13

Próba oceny terytorialnej organizacji Polski – w 25 lat po reformie samorządowej – Andrzej Miszczuk 15

'Buying' votes: impact of municipal investment expenditures on election results in a transition economy – *Katarzyna Leśniewska-Napierała, Tomasz Napierała* 35

Wyznanie a preferencje wyborcze mieszkańców Śląska Cieszyńskiego – *Mariusz Kowalski* 61

Przestrzenna ciągłość i systematyczność depopulacji w Polsce (1950-2023) – *Przemysław Śleszyński* 77

Część II. Problemy narodowościowe na obszarze dawnej Rzeczpospolitej *97*

Propozycje granic Polski po I wojnie światowej – kwestie narodowościowe w kartografii – *Marek Barwiński* 99

W poszukiwaniu „Ojczyzny zaginionej". Droga do polskości Włodzimierza Wakara – przyczynek do biografii działacza prometejskiego – *Adam Eberhardt* 113

„Zjednoczenie Białorusi" (wrzesień 1939 – czerwiec 1941) w relacjach ustnych białoruskich świadków historii – *Aleksander Smalianczuk* 123

Litzmannstadt Ghetto. Ślady i formy upamiętnienia w przestrzeni współczesnej Łodzi – rekonesans badawczy – *Andrzej Rykała, Magdalena Kuliś* 137

Część III. Geopolityczne uwarunkowania istnienia państw i narodów 163

The relationship and changes of the Hungarian state and ethnic territory during the last thousand years – *Károly Kocsis* 165

Radziecka i rosyjska autonomia narodowościowa jako instrument realizacji celów imperialnych – *Marek Sobczyński* 187

Pamięć i przeznaczenie narodów jako siła geopolityczna – *Roman Szul* 231

Stolice, ich różne formy wielostopniowości oraz relokacje we współczesnym systemie polityczno-terytorialnym świata – *Roman Matykowski* 251

Część IV. Wspomnienia 277

Piotr Eberhardt – ostatni taki geograf – *Tomasz Komornicki* 279

Współpraca z Profesorem – *Mariusz Kowalski* 283

Profesor Piotr Eberhardt – Mistrz i przyjaciel – *Andrzej Miszczuk* 285

Wspomnienia o Profesorze – *Aleksander Smalianczuk* 287

Summary 289

Autorzy 291

Przedmowa

Mariusz Kowalski

Prezentowany tom poświęcony jest pamięci Profesora Piotra Eberhardta, który 65 lat swojego życia poświęcił Geografii, najpierw jako student tej dyscypliny na Uniwersytecie Warszawskim, następnie – do końca swoich dni – jako uczony związany przez sześć dziesięcioleci z Instytutem Geografii i Przestrzennego Zagospodarowania PAN w Warszawie. Publikacja ta przypada w rok po 90. rocznicy Jego urodzin i 5. rocznicy Jego śmierci. Współautorzy tomu oraz społeczność IGiPZ PAN pragną tą publikacją oddać szacunek i uznanie dla dokonań tego wybitnego uczonego, w tym roli, jaką odegrał w rozwoju polskiej Geografii oraz jako wychowawca i mentor wielu adeptów geografii społeczno-gospodarczej i dziedzin pokrewnych.

Wobec tak ważnego przedsięwzięcia, warto na wstępie przypomnieć sylwetkę Profesora i jego dokonania. Był on bowiem jednym z najwybitniejszych polskich geografów, a jednocześnie jednym z najbardziej rozpoznawalnych, także poza swoim środowiskiem naukowym. Pozycję tę zawdzięczał niezwykłej inteligencji, erudycji i pracowitości. Cechy te to z jednej strony zasługa niepowtarzalnych cech osobistych, z drugiej zaś wspaniałych tradycji wyniesionych z domu rodzinnego, gdyż zarówno rodzina ojca – Eberhardtowie, jak i matki – Wakarowie, należały do bardzo zasłużonych dla rozwoju polskiej nauki, techniki, kultury i życia społeczno-politycznego. Profesor urodził się w roku 1935 w Warszawie, gdzie przeżył również 5 lat okupacji niemieckiej i dwa miesiące powstania warszawskiego. W 1954 r. ukończył gimnazjum im. Rejtana, a następnie rozpoczął studia w Instytucie Geograficznym Uniwersytetu Warszawskiego. Pracę magisterską („Lokalizacja przemysłu mięsnego w Polsce") napisał w 1960 r. pod kierunkiem Stanisława Leszczyckiego i od razu znalazł zatrudnienie w Instytucie Geografii (i Przestrzennego Zagospodarowania) PAN, któremu pozostał wierny do końca swoich dni.

Jego warsztat naukowy formował się pod wpływem wspomnianego Stanisława Leszczyckiego oraz m.in. takich wybitnych badaczy jak Kazimierz Dziewoński, Andrzej Wróbel czy Antoni Kukliński. Początkowo, obok zagadnień gospodarczych, w zainteresowaniach badawczych Profesora pojawiają się również kwestie związane z geografią osadnictwa, co znalazło wyraz m.in. w rozprawie doktorskiej

napisanej pod kierunkiem Kazimierza Dziewońskiego („Rola wielkich miast w strukturze regionalnej powiązań przestrzennych w Polsce", 1968), w głośnej pracy przedstawiającej prognozę rozwoju aglomeracji w Polsce („Aglomeracje miejsko-przemysłowe w Polsce 1966-2000" z 1971 r.), która od nazwisk trzech autorów (Leszczycki, Eberhardt, Heřman) nazywana była LEH-em oraz w habilitacji („Koncentracja przestrzenna osadnictwa a produktywność przemysłu" z 1976 r.).

Późniejsze zainteresowania Profesora ewoluowały w kierunku geografii ludności i demografii (choć niewątpliwie były one powiązane z geografią osadnictwa), którym pozostał wierny do końca swojego życia. Można tu wymienić takie jego prace, jak „Regiony wyludniające się w Polsce" (1989), „Geografię ludności Rosji" (2002), czy „Migracje polityczne na ziemiach polskich (1939-1950)" (2010). Odrębny dział w zainteresowaniach demograficznych Profesora stanowiły zagadnienia narodowościowe, w pierwszej kolejności związane ze wschodnimi obszarami dawnej Rzeczpospolitej, które dzisiaj tworzą terytoria niepodległych państw: Ukrainy, Białorusi, Litwy, Łotwy i Estonii (m.in. „Przemiany narodowościowe na Litwie" z 1997 r. czy „Polska ludność kresowa. Rodowód, liczebność, rozmieszczenie" z 1998 r.). Ta sfera zainteresowań rozszerzyła się również na całą Europę Środkowo-Wschodnią, co znalazło zwieńczenie w książce „Ethnic Groups and Population Changes in Twentieth Century Central-Eastern Europe. History, Data and Analysis" (2003) wydanej w prestiżowym wydawnictwie w Nowym Jorku. Kolejnym obszarem zainteresowań badawczych Profesora była geografia polityczna i geopolityka. Podobnie jak w przypadku zagadnień narodowościowych, Profesor należał do pionierów tej tematyki po okresie komunistycznego zastoju. W dziedzinie tej kontynuował i twórczo rozwijał zainteresowania, które odziedziczył po swym dziadku Włodzimierzu Wakarze, jak też innych przedstawicielach ujęcia geograficzno-politycznego w Polsce i na świecie. Pierwszym opracowaniem z tego kierunku, od razu znajdującym doskonałe przyjęcie, była książka „Polska granica wschodnia" z 1993 r. Wśród najważniejszych z tej dziedziny można wymienić również takie dzieła, jak: „Polska i jej granice. Z historii polskiej geografii politycznej" (2004), „Twórcy polskiej geopolityki" (2006), „Słowiańska geopolityka" (2017) oraz prace zbiorowe pod jego redakcją „Problematyka geopolityczna ziem polskich" (2008) czy „Studia nad geopolityką XX wieku" (2013). Na tym polu badawczym Profesor dał się poznać jako wnikliwy i krytyczny recenzent różnych koncepcji, często wskazując, że nie tyle starały się one tłumaczyć rzeczywistość, co były ideologicznymi manifestami różnych imperialnych zamierzeń i kształtowania ładu politycznego na świecie. Prace Profesora wymagały olbrzymiej wiedzy geograficznej, historycznej, ekonomicznej, demograficznej, etnograficznej i politologicznej. W przypadku zagadnień etnicznych i politycznych, wymagały również delikatności i szczególnego obiektywizmu, by przy budzących silne emocje zagadnieniach mogły nosić miano analiz naukowych. Profesorowi udawało się to w znakomity sposób, stąd jego prace zyskiwały uznanie, tak w Polsce, jak i za granicą. W latach 1961-2020 opublikował ponad 400 prac, w tym 35 książek. Ukazywały się one w języku polskim, angielskim, rosyjskim, niemieckim, ukraińskim, białoruskim, bułgarskim, czeskim i francuskim.

Piotr Eberhardt był nie tylko znakomitym badaczem, ale również wspaniałym człowiekiem, swoich współpracowników traktując po przyjacielsku, taktownie i z wyrozumiałością. Nigdy nie nadużywał swojej pozycji w relacjach zawodowych. Młodych adeptów nauki wspierał i starał się im pomagać na różne sposoby, nawet jeżeli z nim bezpośrednio nie współpracowali. Dotyczyło to również wielu osób zza wschodniej granicy (głównie z Białorusi, Litwy i Ukrainy), które mogły liczyć na pomoc Profesora po przyjeździe do Polski czy też w swoich ojczystych krajach. To bardzo ważna zasługa Piotra Eberhardta na drodze do pojednania i zrozumienia pomiędzy narodami Europy Wschodniej. Współpraca z Profesorem odbywała się na gruncie argumentów merytorycznych i kultury osobistej. Na współpracowników oddziaływał swoją inteligencją, erudycją, pracowitością, dobrocią i humorem. Była to najlepsza zachęta do intensywnej i merytorycznej pracy oraz rozwoju naukowych zainteresowań i wykonywania obowiązków zawodowych. Dzięki niej osiągano wiele wspólnych i indywidualnych sukcesów.

Działalność i postawa Piotra Eberhardta znajdowały uznanie środowiska, decydując o jego kolejnych awansach i tytułach. Pracując w IGiPZ PAN, przeszedł wszystkie szczeble kariery naukowej: od asystenta (1960), poprzez starszego asystenta (1964), adiunkta (1968), docenta (1977), profesora nadzwyczajnego (1992), do profesora zwyczajnego (1996). W latach 1999-2005 kierował Zakładem Przestrzennego Zagospodarowania IGiPZ PAN. Poza Instytutem był m.in. członkiem Komitetu Przestrzennego Zagospodarowania Kraju PAN (1980-2004), Komitetu Nauk Geograficznych PAN (1995-2002) i Rady Naukowej Wydziału Geografii i Studiów Regionalnych UW (1993-2006). Za swoją działalność naukową był wielokrotnie nagradzany, w tym nagrodami PAN (1973, 1980, 2002), Nagrodą Prezesa Rady Ministrów (2004), Nagrodą Przeglądu Wschodniego (1994), Nagrodą i Medalem Zygmunta Glogera (2009), Honorowym Dyplomem Komisji Geografii Osadnictwa i Ludności PTG (2016) oraz Medalem Pamiątkowym PTG z okazji Jubileuszu Stulecia PTG (2018). Zajmując się zagadnieniami gospodarczymi, osadniczymi, demograficznymi oraz politycznymi w ujęciu historycznym i przestrzennym, Piotr Eberhardt kontynuował niewątpliwie najlepsze tradycje polskiej i światowej antropogeografii oraz nauk społecznych w ogóle, a jego dokonania weszły na trwałe do dorobku polskiej i światowej nauki. W swojej tematyce badawczej znalazł licznych uczniów, naśladowców i kontynuatorów. W ślady Profesora poszedł m.in. jego jedyny syn, Adam Eberhardt, wybitny politolog i znawca problematyki wschodnioeuropejskiej. W czasie swojej działalności naukowej Profesor wypromował trzech doktorów (A. Miszczuk, W. Gorzym-Wilkowski, M. Kowalski), napisał również kilkadziesiąt recenzji rozpraw habilitacyjnych i doktorskich oraz opinii do wniosków o nadanie tytułu profesora. Swoją wiedzę przekazywał również rzeszom studentów, wykładając przez wiele lat na Wydziale Nauk Społecznych Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego.

Wyrazem uznania dla dokonań Profesora, jeszcze za Jego życia, stała się sesja naukowa pt. „Problemy etniczne i polityczne we współczesnych badaniach geograficznych" zorganizowana w Instytucie Geografii i Przestrzennego Zagospodarowania PAN 25 stycznia 2016 r. Sesja ta, mająca uczcić 80-lecie urodzin

Profesora zgromadziła liczne grono osób związanych z Nim zawodowo, reprezentujących różne ośrodki naukowe. Sesja ta wzbudziła duże zainteresowanie i stała się znaczącym wydarzeniem. Pragnąc upamiętnić postać Profesora Eberhardta postanowiono rozwinąć to przedsięwzięcie, tym razem w bardziej trwałej postaci, czyli okolicznościowej publikacji.

Praca składa się z czterech części. Trzy pierwsze zawierają opracowania merytoryczne poruszające tematykę w mniejszym lub większym stopniu zainspirowaną pracami, zainteresowaniami czy środowiskiem rodzinnym Profesora Eberhardta. I tak, M. Barwiński omawia zagadnienie prezentowania kwestii narodowościowych odradzającej się Polski w kartografii, A. Eberhardt przedstawił życie i działalność Włodzimierza Wakara, dziadka Profesora, natomiast K. Kocsis – kwestie zmian granicznych i etnicznych na dzisiejszych i historycznych ziemiach węgierskich. Zagadnieniom dotyczącym zróżnicowania wyznaniowego i zachowań wyborczych poświęcone zostało opracowanie M. Kowalskiego, a ekonomicznym uwarunkowaniom wyborów lokalnych poświęcona jest praca K. Leśniewskiej-Napierały i T. Napierały. R. Matykowski podjął się analizy zjawiska wielostołeczności, A. Miszczuk przedstawił ocenę terytorialno-administracyjnej reformy kraju, A. Rykała i M. Kuliś przedstawili swoje rozważania dotyczące upamiętnienia ofiar Holokaustu, M. Sobczyński przeanalizował politykę narodowościową władz sowieckich, R. Szul przedstawił rozważania geopolityczne nad rolą narodów w dzisiejszym świecie, a P. Śleszyński zajął się zjawiskiem depopulacji w Polsce. W części czwartej znalazły się wspomnienia i refleksje uczniów oraz długoletnich współpracowników Profesora Eberhardta (T. Komornicki, M. Kowalski, A. Miszczuk, A. Smalianczuk).